

חיי ללא לאונרד כהן / רות וייס

פרופ' רות וייס שימשה במשך יותר מארבעה עשורים כחוקרת ספרות ומרצה באוניברסיטאות הרווארד ומקגיל. מאמר זה פרי עטה פורסם לראשונה בכתב העת 'קומנטרי' באוקטובר 1995. לחצו כאן להורדת גרסה נוחה להדפסה וקריאה.

פגשתי את לאונרד כהן ב-1954, כאשר הייתי סטודנטית בקורס "היצירות הגדולות של הספרות האירופית", הקורס היחיד באוניברסיטת מקגיל שסיפק את שאיפתי לחיים אינטלקטואליים, ולפעמים סיפק אותה יותר מדי. בין אם המרצה שלנו, לואי דודק, ביקש לחלוק עמנו את תשוקתו לכל מושאי הערצתו, ובין אם ידע עד כמה הסיכוי שלנו לרכוש השכלה מידי מורה אחר קלוש, הוא הוביל אותנו בנחישות דרך כל הקלאסיקות המודרניות, כפי שרועה צאן דוחק בכבשים לשוב הביתה לפני הסערה. ה-7 באוקטובר: 'קנדיד' ה-12 באוקטובר; זאדיג; ה-21 באוקטובר; בן-אחיו של רמו; ה-26 באוקטובר; הווידיים של רוסו; ה-2 בנובמבר; אלואיז החדשה... בשלב מסוים הפסקתי לפקוד חלק מהקורסים האחרים שלי.

השיעורים של דודק נערכו בבניין האומנויות בימי שני, רביעי ושישי בין השעות חמש לשש בערב, שעה בה היום האוניברסיטאי הרגיל הסתיים כבר ופינה את השטח למתמחים בראיית חשבון ותלמידי חוץ אחרים. כחמישים מאיתנו מילאו את כל הכיסאות בכיתה בעלת התקרה הגבוהה, ומעילים וספרים נערמו לאורך הקירות והמעברים, מעניקים תחושה כמעט ביתית. עם בוא הסתיו, החושך היה מכסה את החלונות כמו וילון, כך שמבט החוצה היה מגלה לך רק את השתקפותך המעומעמת בזכוכית.

הייתי מן התלמידים הנלהבים, והקורס ההוא העניק לי התרגשות רבה.

משמעות שעת הלימודים המאוחרת הייתה שבימי שישי הסטודנטים היהודים בקורס לא היו מספיקים לחזור לביתם כדי לקבל את השבת. באותה העת, מרבית המשפחות היהודיות במונטריאול לא הקפידו במיוחד על העניין הזה, וכל עימות בין הבית לאוניברסיטה היה אמור להיות מוכרע באופן דמוקרטי, כלומר: לטובת הרוב הנוצרי שהרכיב את התלמידים במקגיל. הוריי המהגרים היו עסוקים מדי בלהניח לחם על השולחן ולהתאבל על מתייהם באירופה מאשר להקפיד על הפרות ההלכה היהודית, והם דאגו יותר לרושם שהותרנו על מורינו מאשר לכמה צייטנו לאל. תנאי הקבלה המפלים במקגיל, שדרשו מיהודים רף אקדמי גבוה יותר והגבילו מאוד את גישתם לפקולטות מסוימות, החלו להשתנות בשנות החמישים, שנים ספורות לפני הגעתנו. מצב זה הפך אותנו נלהבים יותר להראות שאנו שווים את הסובלנות החדשה כלפינו, וגם מלאי בוז לעתים לקנאים שניסו להציב מחסומים בדרך. האמת היא שפשוט חשנו ברי מזל שהורינו הצליחו להביא אותנו לחיות בחברה מערבית, שמצדה עדיין חשה קצת היסוס לקבל אותנו בזרועות פתוחות. כאשר אתה גדל בין שני סוגי המבוגרים האלה, שניהם איבדו כבר או היו מאבדים במהירות את הביטחון בתרבות שלהם, אתה חש באופן כמעט בלתי-נמנע את הצורך לעשות דברים טוב יותר מהם.

דודק הזמין אותנו להתאמן לקראת האפשרות הזאת. יהודים, קתולים ופרוטסטנטים (האחרונים היו למרבה הפלא מיעוט) – כולנו למדו ביחד את העבר האירופאי המשותף, ועל ידי כך שהשארנו את הבדלנות מחוץ לכיתה ניסינו לחוות באופן קוסמופוליטי את הנאורות, הרומנטיקה, הראליזם והמודרניות. רק כשלושים שנה לאחר מכן הבנתי איך המורה שלנו השתלב בתבנית

ביותר בעולם, אולי מלבד ספרד. הפרובינציה עדיין התנהלה תחת שלטונו הפרטי של המושל מוריס דופלסי, תקופה שהייתה ידועה כ"אפלה הגדולה", בין השאר בשל האופן האכזרי בו דיכא את שבייתת כורי האזבסט ב-1949. באווירה החונקת הזו, התקפתו של וולטר על הדת הממוסדת נשמעה כמו קריאה למרד בדיוק כמו ביום שהיא נכתבה.

הצורך שלנו באותם ספרים היה גם בהול בדרכים שדודק (שכבר היה נשוי אך עמד בפני גירושין) לא היה יכול להעריך. כדי לדעת באיזה רעב קראנו, צריך לדעת כמה בתוליים היינו. עד לגיל 16 נאסר עלינו ללכת לקולנוע, שבכל מקרה היה מצונזר בכבדות כה רבה על ידי הרשויות בקוויבק, עד שאסור היה להראות זוג נשוי במיטה ביחד. אפילו הפנטזיות שלנו היו בתוליות. עד אשר הגעתי לאוניברסיטה, הנער היחיד שאי-פעם יצאתי עמו ניצח בתחרות נשיקות על ידי כך שנשאר דבוק לשפתיי במסיבה, אבל בקושי צבט לי בלחי כאשר ליווה אותי הביתה. רוסו העניק לי יותר מידע על מין מאשר מה שהייתי יכולה למצוא במקומות אחרים בהם חיפשתי, כמו הרומנים ההיסטוריים שקראתי בנערותי או שירי פופ.

באופן מעשי יותר, רק שיעורי הספרות של דודק משכו מגוון של בנים, בנים חכמים ממחלקות הפילוסופיה והכלכלה, ואף מתחומי המדע. פיתחתי חיבה לכמה מהם, וכמובן למורה, כנראה מכיוון שהייתי יכולה ללמוד רק ממישהו שאני אוהבת. במחשבותי הצעירה, רכישת השכלה הייתה כה כרוכה בסיכון אירוטי, עד שאני תוהה כיצד צעירים כיום יכולים ללמוד תחת כלבי השמירה המנהלתיים של "הטרדה מינית", המזהירים מפני מחשבות תועות עוד לפני שיש להן סיכוי לפתות את הגוף הבשל. כמובן, אהבתי למורה נותרה טהורה, למרות שהיא לא חסרה את הצד הכואב של אהבה. דודק הניח שמה שלמדנו בכיתה היה חיוני לחיים, ובהקשר

הזאת. הוא היה בנם של פולנים קתולים, כלומר כמעט שולי כפי שהיינו אנחנו במבצר הזה של פרוטסטנטיות קנדית, ולימד במחלקת ספרות שבה רוב המרצים יובאו מבריטניה. זמן לא רב לפני כן, דודק סיים את לימודיו באוניברסיטת קולומביה שם חיבר את עבודת התזה אצל אמורי נף, אותו אדם שייעץ לליונל טרילינג שלא להצטרף למחלקת הספרות בקולומביה מכיוון שהיה חשש שם לא בנוח כיהודי. נף המסכן! זה היה כמו להזהיר זחל שהוא עלול להרגיש לא בנוח כפרפר. דרך ההתמחות בתחום לימודם, אותם אוטוסיידרים תרבותיים התכוונו להפוך לבלתי ניתנים לאבחנה מנף ודומיו – או בעצם, לזן טוב יותר.

טרילינג ודודק בטחו שניהם באמריקה. הם האמינו כי אם יוכיחו עצמם כמייצגים נאמנים של 'המסורת הגדולה', העבר האתני שלהם לא ישמש נגדם כאות שלילי. ב-1944, בזמן שלימד בקולומביה, טרילינג כתב כי לא גילה שום דבר בחייו המקצועיים והאינטלקטואליים שהיה יכול להוביל למוצאו היהודי, ושהקהילה היהודית אינה יכולה לתת דבר לאמן או ההוגה שנוולד כיהודי. גם דודק, כך נראה, לא שמע מעולם על אדם מיצקביץ', יוליוש סלובצקי או ציפריאן נורוויץ, וספרות פולנית לא הייתה מיוצגת כלל בחומרי הקריאה של הקורס בן השנתיים.

הקורס שדודק יצר עבורנו היה גרסה של תכנית הלימודים הספרותית בקולומביה. הוא לא ניסה להמיר אותנו לאמונה מסוימת, אך זה היה מספיק כדי לשחרר אותנו מהתרבות המשפחתית ומהשטחיות הבורגנית, ובמיוחד מן הדת, אותה זיהה דודק עם הדוגמה הקתולית כשורש כל רע. המהפכה בה החלו וולטר ורוסו נגד הסמכות הממוסדת ונגד הכנסייה הייתה אמורה לשמש לנו מדרך לניהול המהפכה האישית שלנו. היכן שגרנו, מאות מיילים צפונה מניו-יורק, התקופה המודרנית בקושי החלה, ובאותה העת נהוג היה לומר שמחוז קוויבק הוא הישות הקתולית

החל מן המאה ה-18, עם ההשלכות המעשיות העמוקות שלה אותן מוחות הסטודנטים היו צריכים לחוות, כמו דליים של מים קרים המושלכים עליהם מדוכן גבוה”

הייתה זו המשימה השנייה שהעירה אותי מתרדמת אינטלקטואלית, ולאונרד כהן התחיל בגלל הראשונה. לפי זיכרוני, לואי היה זה שהכיר לי לאונרד בפעם הראשונה; בוודאי היה זה בגלל לאונרד שהתחלתי לקרוא למורה שלי לואי. לאונרד היה אז עדיין תלמיד תואר ראשון במחלקה לספרות (ונודע בכך שנכשל בפעם השלישית במבחן החובה בלטינית), והוא לא התייחס למורה שלו באותה יראת כבוד שאני ייחסתי לו, אלא כמו לעמית הנמצא במעמד שווה. היה נראה שלואי העדיף את זה ככה. הוא החליט לחנוך את סדרת פרסומי השירה של מקגיל עם כרך מחרוזיזו של לאונרד, שזכו להתפרסם כאשר היה עדיין סטודנט. מאחר שלאף אחד לא היה די כסף עבור הפרויקט, לואי אימץ את השיטה של מכירת מנויים מראש, במחיר של דולר אחד לספר. מכירה של 500 עותקים הייתה מבטיחה לפחות תפוצה קטנה, כמו גם תשלום צנוע למדפיס.

וכאן נכנסתי אני לתמונה. הייתי רגילה למערכת המנויים-מראש, דרכה הוריי תמכו בפרסום של כמה סופרים ידיים מקומיים. מינתי את עצמי למנהלת המכירות של דודק, והצלחתי למכור די בקלות כמאתיים עותקים רק במכולת הקרובה. גם עבודתי כעורכת בעיתון האוניברסיטה הביאה אותי במגע עם סטודנטים ומורים רבים, כך שיכולתי לעמוד במכסת המכירות מבלי לצאת אפילו מהקמפוס. בכל מקרה, השם של לאונרד כהן היה כבר אז מושך קהל.

הזה, האם ספרות הייתה יוצאת דופן? הטיעונים המוסריים שלה מעולם לא היו ישירים כמו בשיעורי פילוסופיה או משפטים, אך מורכבים כמו בחיים מאלפי תנאים משתנים. הכל היה תלוי בנימת הקול שביטא שיפוט, על כמה אדם שילם עובר לחמו מתוך הסכום שעוד נותר בכיסו. לקרוא את גתה, שילר, נובאליס, רילקה ותומאס מאן; טרוגנייב, דוסטויבסקי, טולסטוי וצ'וב; שאטובריאן, פלובר, בודלר, גידה וסלין; מרסל פרוסט וג'יימס ג'ויס, סמואל באטלר וד.ה. לורנס, ט.ס. אליוט ועזרא פאונד...כאשר קראנו עם דודק את הסופרים הגדולים שהפכו את התרבות שלנו למה שהיא, חשתי כאילו אנו מאחרים אך בו בעת עושים זאת בדיוק בזמן. גם אם היינו מחקים את אותם סופרים גדולים ואולי אף מחדשים משהו בתמונה הגדולה, עדיין נותר לנו כה הרבה להבין ולפרש. עדיין נדרש מאיתנו לעורר את חלקת עולמנו שנחה בתרדמת חורף, ומכיוון שהיינו צריכים לספוג את כתביהם, יתכן שהיינו יכולים להתעלות על קודמנו ביבשת חדשה וצעירה יחסית, נשמרים מפני השפע המשוגע.

לאחרונה נתקלתי בסיפור מאת לואי דודק, מי שידוע כיום כאחד המשוררים המודרניים של קנדה, בסדרה של אוטוביוגרפיות מאת סופרים. הוא מספר כיצד בשנת 1951 הוא שב הביתה למונטריאול כדי לכתוב וללמד, לאחר שהשלים את הדוקטורט בקולומביה:

נראה כי המורים הגרועים ביותר, כמו גם הטובים ביותר, הם מורים חדורי משימה, אך אני הגעתי עם הביטחון שיש לי משהו חשוב מאוד ללמד. היו למעשה שני דברים. הראשון היה ספרות ושירה מודרנית, שהתפתחה בחו"ל ובקושי רק החלה אז בקנדה עם קבוצות קטנות של משוררים בעלי קהל מוגבל...התכנית השנייה הייתה התנועה המאסיבית של הגות וספרות אירופאית

כאשר לאונרד החל כבר להקליט עבור החברות הגדולות וערך סיבובי הופעות באירופה, הוא נהג לומר כי הוא לכוד בין שני ממסדים ביקורתיים: אנשי הספרות שמאשימים אותו בהתמסחרות מכיוון שהרוויח כסף בעולם הרוק, ומבקרי המוזיקה שטענו שלא ממש אכפת לו ממוזיקה. "הם אמרו שהשירים שלי מוגבלים מאוד ואינם יכולים לעבוד בתזמור מורכב, גם אם הייתי חושב שהוא נחוי". אבל אפשר גם לראות זאת מן הצד ההפוך – הילת הכוכבות הגנה על לאונרד מצרות האופקים של עולם השירה, בעוד השורשים הספרותיים שלו קנו את הערכתם של מבקרים שהתרגלו לתפריט של טקסטים רדודים. בכל מקרה, קוראים שלא הכירו לעומק את שני העולמות של לאונרד יכולים לעשות זאת בנוחות בספר אותו פרסם ב-1993 וחיבר את שניהם יחדיו, *Stranger Music*, שקודם בארה"ב ובקנדה כ"יצירה הטובה ביותר של אחד מגדולי כותבי השירים של ימינו".

אם כן, לאונרד לא התעורר יום אחד כמו הלורד ביירון ומצא את עצמו מפורסם, מכיוון שהוא היה כזה כבר כאשר הכרתי אותו באוניברסיטה. תוכניתו הדו-שלבית של לואי דודק לתחייה ספרותית קנדית (שלב אחד יצירתי והשלב השני ביקורתי) פנתה לכמה קהלים שונים שניתן לחלק אותם בגדול באמצעות קו פרשת המים החברתי בין פרברי ווסטמאונט של אצולת הממון הישנה, לשכונות המהגרים של איזור אוטרמונט ההררי שהעניק למונטריאול את שמה. לאונרד כהן היה הכוכב הבלתי-מעורער של הקהל האומנותי של ווסטמאונט. משפחתו הייתה מוכרת היטב בחלק העשיר של העיר, היכן שדורות של יהודים גרו יחד לצד פרוטסטנטים ותיקים ואמידים. דודיו של כהן עוטי המגבעות פיקחו על בית הכנסת 'שער החשמונאים', שנבנה בהיקף של קתדרלה.

גם אם אתה אחד ממיליוני המעריצים של המוזיקה הפופולרית של כהן, אם תכננת לפתות אהוב או חלמת להיות מפותה לצלילי 'Bird on a Wire' עדיין יתכן שאינך יודע שבטרם פרסום אלבומו הראשון ב-1967, הוא הוציא לאור ארבעה ספרי שירה ושני רומנים – הישג נאה בכל מקום שהוא, ובוודאי בקנדה בה פוריות כה מהירה נתפסת לפעמים כחוסר נאמנות לאקלים הקר ולחברה הקולקטיביסטית. בפרסומי יחסי הציבור האמריקנים נכתב תמיד כי הקריירה של כהן החלה ב-1966 כאשר ג'ודי קולינס הקליטה את שירו 'סוזאן' עבור אלבומה 'In My Life' אך לפי הסטנדרטים המקומיים, ההוצאה המובילה בקנדה McClelland & Stewart, כבר קידמה אותו משורות כתבי העת הקטנים לאזור הזרורים הלאומי כאשר פרסמה את ספר השירה השני שלו ב-1961. לאחר מכן, אף אחד לא היה מופתע ששני הרומנים פרי עטו, *The Favorite Game* (1963) ו-*Beautiful Losers* (1966) הפכו לרבי מכר קנדיים.

גם קריירת ההופעות של לאונרד הייתה כבר מבוססת בקנדה לפני שהחל להקליט אלבומים ולצלם סרטונים בארה"ב. בשנת 1965, ועד הסרטים הלאומי החליט לתעד את סיבוב ההקראות של ארבעה משוררים: אירווינג לייטון, ארל ברייני ופיליס גוטליב, ולאונרד כהן שהיה צעיר מהם בדור. הסרט הסופי הציג את לאונרד בלבד, ואני חושדת שיוצרו ידעו שכהן מייצג את ההבדל בין סרט תיעודי רגיל ודי משמים לבין יצירת הקאלט שהפך להיות בסופו של דבר. כבר בגילו הצעיר, ללאונרד היה חן קצת מוזר שנשים נמשכו אליו וגברים לא חשו מאוימים ממנו. היה לו מראה רזה ורעב של אדם קצת מתנשא, אך על קצה לשונו תמיד הייתה הערה חכמה או חידוד שנון, כדי לתת לך את התחושה שהוא אינו לוקח את עצמו ברצינות רבה. "ייתה הקונה", הוא נהג לומר לקהל, דרכו האלגנטית להגיד: הישאר רגועים.

הייתי וודאי בזה לו על כך, אבל כנראה שלא הייתי מספיק בעניינים כדי לדעת אפילו את זה.

למרות כל זאת, המעגלים החברתיים שלנו לא היו כה רחוקים, וגם אם לואי לא היה מכיר בינינו כנראה שהיינו נפגשים במוקדם או במאוחר. האמהות של שנינו (שתיהן נקראו מאשה) היו נשים "זרות", מוזיקליות ומורכבות, שהכירו אחת את השנייה דרך חבר משותף אשר עם אחיינו בשם לאונרד אתחתן זמן לא רב לאחר מכן (אני לא יכולה להגיד ש"גם לו קראו לאונרד" מכיוון שכהן היה עבורי הלאונרד האחר). דודתו של בעלי לעתיד הייתה חברה של מאשה כהן, ושתיהן השתתפו בקבוצת חובבי מוזיקה. לאונרד שלי, שגדל אצל דודתו, הכיר את הכהנים מילדותו. והייתה גם את פראיה-פרדה, שאביה עשה עסקים עם אבי.

אני בספק אם דודק זיהה בקרב תלמידיו היהודים את ההבדלים החברתיים שהיו כה ברורים עבורנו. ההבדלים שאותם הוא העריך היו בין אינטלקטואלים ומשוררים, המעטים המובחרים והמקודשים המעטים עוד יותר. בתחילה קיבלתי את מעמדו של לאונרד כהן כמשורר רק בגלל שלואי העריך אותו. רק אחרי שהתחלתי למכור את השירים שלו אז גם התחלתי לקרוא אותם. הם היו אלגנטיים וקליטים, כאילו כתב אותם בן אצילים שהתדרדר לדלת העם אך שמר על שפה חברתית רכה יותר. כהן ראה בשם המשפחה שלו סוג של גורל. הוא דיבר כמו חבר במסדר כהנים עם דיקציה מיושנת מעט, על קורבן וחטא, על אשמה וריטואל. הוא מעולם לא ניסה לטשטש את שורשיו היהודיים, אך מנגד גם תמיד שתל רמזים מתרבויות שירה אחרות – היוונים, הרומאים והנוצרים.

If I had a shining head

כיאה למשורר, לאונרד השתייך לחלק הדחוי יותר של משפחת כהן (אימו ילידת רוסיה ובעלת המבטא הכבד סיפרה כי מעולם לא התקבלה בידי הורי בעלה), מה שהוסיף מגע של פגיעות למעמדו החברתי התורשתי. כבר בימי האוניברסיטה הוא נשא עימו את עקבות הפצעים, את ההילה של מאהב ואת האדרת של אומן. אביו נפטר כאשר לאונרד היה בן תשע. שיריו על גופה של "פראיה", עיצור אחד בלבד מן הנערה שהכרנו כפרדה, העניקו לו את המימד האירוטי של משוררים כמו שלי או לורנס, מאהב כה נועז עד שנדמה שהוא חייב להיות משורר. כהן היה גם מוזיקאי טוב, וניגן על גיטרה עבור הפקת החוג לדרמה של 'הלילה השנים עשר'. מפרסומים מאוחרים יותר למדתי כי בעודו סטודנט הקים שלישיית שירי קאנטרי בשם 'Buckskin Boys'.

אני הייתי שייכת לקבוצה המוזנחת יותר בעיתון הסטודנטים. מרבית מחבריי עבדו במשרות חלקיות והתביישו בעדינות במוצאם כמהגרים. בחלק מהבתים הוויכוח בין טרוצקי לסטאלין עדיין נמשך בעוז. כמו האינטלקטואלים של ניו-יורק אותם התחלנו לקרוא, גם אנחנו נמשכנו באופן ראשוני לפרשנות חברתית וביקורת יותר מאשר ליצירה של אומנות. גישתי האישית לפער בין חלקי העיר נקבעה בידי אימי, למרות שבאותה העת הייתי מעדיפה לבלוע רעל מאשר להודות בהשפעתה עליי. כאשר הגענו למונטריאול מאירופה ב-1940, אמא התעקשה להעביר אותנו נגד הזרם החברתי, מהדירה הראשונה ששכרנו בחלק המערבי של העיר לשכונות המהגרים בצד השני של ההר, שם הייתה יכולה לשלוח אותנו לבית ספר יהודי כדי שנהיה "בין בני עמינו". החברים של הוריי היו מורים וסופרים ואמנים עניים, וירשתי ממנה חלק מיהירות ההפוכה, שביטלה את היהודים בווסטמאונט כחלשים ומתבוללים. אילו הייתי יודעת שלאונרד כהן היה חבר בכיר באחוות הסטודנטים היהודית היוקרתית Phi Epsilon Pi,

לפני שקראתי את לאונרד כהן, לא הבנתי את הפוטנציאל הפואטי שבחיינו. הודות להורי, הכרתי כמה משוררים ידיים בני מונטריאול, ששפתם גרמה לי להרגיש שהם מתארים את נופי פולין גם כאשר כתבו על הרי קנדה. החוויה שלהם הופרדה משלי בידי דור שלם. כך הייתה גם השירה של המורים המקומיים שלנו – היהודי החביב אירווינג לייטון, הקתולי לשעבר לואי דודק, והפרוטסטנטי השנון פרנק סקוט – שנהנו כל כך מחברת הסטודנטים הצעירים והיו שמחים לפרסם את שיריהם במגזינים שלנו. מנגד, מונטריאול של לאונרד כהן הייתה במידה רבה מונטריאול שלי, עיר מוכרת שהפכה למיתית דרך שורות מופלאות. בעודי ממהרת לפגוש חבר הייתי תוהה מאחורי איזו דלת מוכרת דמה הסגול של גברת היה מכתים את הסדינים; יום אחד הלכתי לחפש את המקום הזה ברחוב קלארק כדי לראות אם אוכל לזהות את תושביו לפי התיאור של לאונרד. העיר בה גדלתי קיבלה פתאום נופך רומנטי, כמו לונדון העתיקה, כמו פאריז.

עלי להודות כי לאונרד כהן לא משך אותי כמאהב, גם לא בשיריו. בזמן בו לואי הכיר בינינו הייתי כבר סחופה ברומן חיי, כך שליבי העמוס לא נטה לנדוד שוב. זה היה כנראה מזלי הטוב. תשוקת הנעורים ללואי הייתה הופכת את העבודה עם בן החסות שלו למזרה, אם הייתי מוצאת את עצמי נמשכת לשניהם יחד. יותר מאשר עורר בי רגשות רומנטיים, לאונרד חידד את חושי לגבי הכאן ועכשיו. שיריו היו שזורים באובדן כבד באופן שהפך את ההווה לבעל ערך, וכל חוויה קטנה ליקרה ושבירה יותר. אני חושבת שאני זוכרת כל רגע ורגע שביליתי איתו, כאילו הרגע עצמו היה שיר ששיננתי בעל פה.

באחד הערבים יצאנו שלושתנו לארוחה כדי לשוחח על הספר. ציפיתי שנלך לאחת המסעדות הצרפתיות הקטנות בהן התפרסמה העיר או אולי ל'רוז מארי', הראשונה מבין המסעדות ההונגריות

and people turned to stare at me

in the street cars;

and I could stretch my body

through the bright water

and keep abreast of fish and water snakes;

if I could ruin my feathers

in flight before the sun;

do you think that I would

remain in this room,

reciting poems to you,

and making outrageous dreams

with the smallest movements

? of your mouth

באיזו שנינות וחן המשורר כאן מקריב את עצמו על מזבח היום-יום, משפיל את עצמו לצורת האנושי כדי להחמיא לנו בדמיון שבינו לבינינו, אך אנחנו לא קונים את זה. המוזיקה הנפלאה הזו, הצניעות הכובשת, הדהוד של האל, לא יכולים להתבזבז על סצנה קטנה של פיתוי נערה שובבה. רק איקרוס היה מרשה לעצמו לעופף כה נמוך, ועוד לספר על כך.

הצטרפתי לצייד במסעו. אף אחד אחר שהכרתי לא הרשה לעצמו חופש כזה באמירת האמת. יום אחד ראיתי אותו בפנית הרחוב לצד חברו הטוב מורטי רוזנגרטן. "לאן אתם הולכים?" שאלתי אני, שתמיד הייתי בדרכי לאנשהו. "אנחנו צופים בבנות שיוצאות לאביב", הוא אמר, פשוט עומד שם. עד לרגע שבו דיבר, לא הבנתי בכלל שהאביב כבר הגיע, או שלא חייבים להיות המלך אחשוורוש כדי לארגן מצעד של יפהפיות.

יתכן כי אתם תוהים מדוע לא שאפתי בעצמי להפוך לסופרת או משוררת למרות אהבתי הרבה לספרות, ובמקום זאת השקעתי את מרצי באפיקים אחרים. אפשר רק לתאר מה היה לפנימיסטיות לומר על כך. מודה למזלי הטוב על כך שהתבגרתי בטרם עידן הפמיניזם הנוכחי, מעולם לא הטלתי ספק בחירות שלי להפוך לכל דבר שארצה ובהחלט הייתי יכולה להיות סופרת לו רציתי בכך, אך הייתה לי יותר משאיפה אחת בחיים. הדבר אותו רציתי יותר מכל באותן שנים באוניברסיטה היה להפוך לרעייה צעירה, ובניסיון למצוא אבא טוב לילדי העתידיים חשבתי כי יתכן גם שאמצא סופר טוב ליצירתי הלא גמורה. כתיבה נראתה לי לא כמקצוע רגיל כמו עיתונות או הוראה (בשניהם ידעתי שאסתדר היטב), אלא כמקצוע של חוכמה, וידעתי אז כי לא הייתי חכמה מספיק עדיין. מכיוון שלא הייתי יתומה, חשתי כאילו הייתי צריכה ללמוד את הכאב בדרך הארוכה, דרך תהפוכות השנים, ובינתיים השקעתי את האמביציה באחרים שכתבו טוב ממני וידעו טוב ממני מה חשוב.

יום אחד עצר אותי בקמפוס פרנק סקוט, משורר ופרופסור למשפטים אותו פגשתי בכמה הרצאות וערבי שירה. הוא אמר לי, כמעט משום מקום: "תכתבי! תכתבי! תקומי כל יום בחמש ותכתבי לפני שהיום מתחיל!". בדומה ללואי, פרנק סקוט העריך את הכתיבה מעל לכל דבר אחר, ולכן הקדיש יותר תשומת לב למשוררים צעירים מאשר לתלמידי המשפטים הטובים ביותר שלו.

שצצו בסביבות האוניברסיטה, אך ציפיה זו הראתה עד כמה מעט הבנתי את חוקי המשחק של האסתטיקה. מקום המפגש שנבחר היה 'בית הסטייקים של ג'ו' ברחוב מטקלף, היכן שהבחירה העיקרית בתפריט הייתה עם או בלי שום והמחסור בנגיעות של עידון כמו מפה אפשר להשתמש בשולחן כמשטח עבודה בזמן האוכל. בהעדר אפשרות אריסטוקרטית אמיתית, לואי ולאונרד העדיפו לסעוד במקום בו האוכל היה פשוט אוכל. מאוחר יותר, המקום המועדף על כותבים במרכז העיר היה Ben's, מעדניה שהייתה פתוחה סביב השעון ובעליה הקימו פינת משוררים בה נתלו תמונות של דודק וכהן כמו היכל תהילה למתאגרפים שפרשו.

כאשר הגענו לסטייקיה, ניהלנו במשך כמה שעות שיחה עליזה על ההיבטים הפיזיים של הכרך המתוכנן, עובי הנייר, סוג הגופן וסידור השירים והאיורים. לא יכולנו להכריע לגבי כותרת הספר, אך בחירתו הסופית של לאונרד, *Let Us Compare Mythologies*, הרגישה כמו יהודי המארח תרבויות אחרות עם נגיעה של רשמיות שהייתה גם אירונית על חשבוננו. ראיתי את הספר כתגובה ל'ארץ השימון' של ט.ס. אליוט, ששעבד את חוסר המשמעות של ההווה לתפארת העבר. אך לא כך היה בהיררכיית הסבל אותה ירש כהן. יותר מכל, החוויה היהודית בימי חיינו גימדה את הצער של המאות הקודמות. בעידן האבל שלאחר המלחמה, המשורר היתום ממונטריאול שאב הן מהמאה העשרים והן ממאות קודמות כדי לפרוט על מיתרי הלב הדואב.

באותם ימים, היו ללאונרד איכויות רבות שעדיין לא התבטאו בשיריו. הוא היה חכם, שנון, לפעמים אפילו ערמומי, ובעל תבונה ביקורתית של סאטיריקן. חשתי כבר אז כי הוא מקדים בהרבה את לואי, לא רק בגלל שראה בעצמו משורר אמיתי יותר, אלא משום שהיה פיקח יותר באופן כללי, בהתנהלותו מול אנשים ובהבנתו את השוק ואת התהילה. בנוכחות לאונרד, תמיד חשתי כאילו

וזה מה שאני זוכרת: אני עומדת ליד הבר המאולתר בחדר האוכל, אבי מוציא מכיסו מטבע ומראה אותו להרשורן המחייך. "מר הרשורן", אמר אבי, "אני שמח לדעת שאתה אדם מהמר". במקום לאיים עליו עם כללי הבית, אבא אתגר אותו לציית לכללי הגורל, אותם כנראה כיבד יותר. עץ או פלי – אתה ממשיך לשתות או שאתה מפסיק. העובדה שאבי היה פיכח כנראה אפשרה לו לנצח בהטלת המטבע, והבטיחה את ההמשך הסדיר של המסיבה. אותה סצנה לה הייתי עדה הייתה דוגמה לכישורי המשא ומתן של אבי, שנרכשו במהלך שנים של גורל מאיים. הרשורן מצידו היה בחירה מאכזבת בתור בן לוויה ללאונרד כהן, ונראה שהוא עצמו לא נהנה לשחק את תפקיד קרוב המשפחה העני והפחות מוכשר. באותו ערב במסיבה ראינו רמז מוקדם לריקבון שבסופו של דבר יכלה את רוברט הרשורן, שנפטר ממנת יתר של הרואין ב-1972 בהונג קונג. עד שזה קרה הוא מכר סמים לרבים מצעירי מונטריאול, וכנראה שגם לבן-דודו. הוא היה הצד האפל של תהילתו של לאונרד; בעוד לאונרד כאמן פעיל לא נכנע להרס עצמי, הרשורן הלך והשתנה תחת השפעת החומרים על נפשו ומוחו. כהן אמיתי, חבר אמיתי במסדר הכהונה, היה חייב להישאר ללא רבב, ולא משנה עד כמה הארץ כולה אינה טהורה. לא כל כהן מגשים את ייעודו הכהני, אך מי שאינו מקפיד על קיום הקוד לא יוכל לעולם לעשות זאת.

הפעם הראשונה בה חשתי אכזבה מלאונרד הייתה למעשה בדירתו של הרשורן. זה היה כנראה בראשית שנות השישים, כאשר קו השבר בין אלו שמשתמשים בסמים לבין אלו שלא הלך והתרחב. לא תכננתי להגיע לשם, אך מצאתי את עצמי במקום באופן בו דברים קרו בינינו בדרך כלל. היינו נפגשים במקרה באזור מרכז העיר בו גרנו שנינו ומתחילים לדבר. אם לאף אחד מאיתנו לא היה משהו דחוף לעשות, פשוט היינו ממשיכים ללכת ולדבר עד שנגמר

חלקתי עמו לחלוטין את האמונה הזו, אבל למרות שהוחמאתי מעצתו לא חשבתי שהיא מוצדקת על בסיס הדברים שכתבתי למשל בעיתון האוניברסיטה. הנחתי שהוא למעשה דוחק בעצמו להתאמץ ולכתוב יותר. על הרעב הזה לספרות, לאונרד כהן כתב כמה שנים מאוחר יותר כי הקנדים היו "נואשים לג'ון קיטס משלהם". זה לא היה נכון במקרה שלי. אני הייתי נואשת לכהן. הימרתו עליו כמו שמהמרים על סוס מרוצים, והתפללתי למענו כמו למלאך. הביטחון העצמי והכשרון שלו היו כאלה שהענקתי לו את תקוותי הגדולה ביותר, בטוחה בכך שיהפוך להיות איש האמת של דורנו.

בחורף של שנתי האחרונה כתלמידה באוניברסיטה, התארסתי ועמדתי להתחתן. לאונרד כהן כבר סיים את הלימודים, וגר כנראה באחד החדרים השכורים העירוניים שהפכו למקום ההתרחשות של רבים משיריו. שלחתי לו הזמנה למסיבת האירוסין בבית הוריי בערב השנה החדשה של 1957, מסיבה גדולה ופתוחה שאיחדה בפעם הראשונה שתי משפחות וחברים רבים. אנשים באו והלכו לאורך כל הערב, ואנחנו כמארחים לא הפסקנו להכיר ביניהם ולחלק אוכל ומשקאות. הגעתו של כהן עוררה מהומה. הוא הביא עמו שני אנשים שלא הכרתי לפני כן, אחד מהם היה בן דודו רוברט הרשורן. יתכן כי בשל הדמיון בשמות, אך עוד יותר בשל מראהו והתנהגותו, רוברט הרשורן הזכיר לי את רוברט קון מספרו של המינגווי 'זרח השמש', שהופך להיות בלתי נסבל ככל שהוא מנסה להתערב בקהל. נראה שלא היו לו כלל עכבות חברתיות, לפחות לא ליד אנשים אותם החשיב כנחותים במעמדם. הוא השתכר במהרה, ואבי שהיה אחראי על הבר היה צריך להתמודד עם הסצנה הבעייתית שהרשורן ניסה ליצור.

ירצה לקחת פטיש ולרסק אותה לרסיסים בשם 'חוויה חדשה'?" לאונרד השיב כי לא מדובר בהרס, אלא ביצירה שאפשר רק להרויח ממנה. אך כאשר הוא החל לתאר את היופי של טריפ הזיות, לואי הפך לחסר סבלנות: "אני הולך הביתה, שוכב על הספה ומאזין למוצרט. זו כל החוויה וההרפתקאות שאני צריך" אמר. זו הייתה הפעם היחידה בה ראיתי אותו כועס על לאונרד, כמו אבא על בנו או כמו מורה שרואה את תלמידו המצטיין פונה לקריירה אחרת. האמת היא שבאותה העת לאונרד כבר לא היה אותו המשורר שלואי סייע לטפת. הוא החל את דרכו כקורבן של מאבק מייתי, וכעת הפך לקורבן של זמנו.

אני לא הייתי כה קשה בשיפוטי כמו לואי. למרות שהחלטתי לוותר על חוויית הסמים (ובכך חיזקתי את הגנתו של לואי על המוח האנושי), עדיין הייתי לקוחה שבויה בשיריו של לאונרד, שלקחו אותי כמו סוזן אל הנהר, למקום בו אהובה נוגע בגופה במחשבותיו. בשנות השישים ילדתי שלושה ילדים, ובשנות השבעים גידלתי אותם. בעודי קוראת על דגלים שרופים וחזיות עולות באש וחווה בנישואים מתמוטטים, הפכתי להיות מגוננת יותר על משפחתי ורוחשת כבוד יותר לצלילות דעת יצירתית. ועדיין, הייתם צריכים לקבור אותי באדמה כדי שלא אגיב לקולו המרגיע של לאונרד, שנשמע מכל עבר ובייחוד בעיר הולדתו. נכחתי בהופעות רבות שלו, מהפעם הראשונה בה הופיע במועדון מאולתר מעל מסעדה ברחוב קטרין, ועד להופעות המלכותיות שערך מדי פעם במרכז לאומנויות הבמה במונטריאול. הוא הכיר היטב את דרכו העקשנית של הלב המושכת אותך לעבר הכאב. לעתים בשעות הערב כאשר ניגנתי מוזיקה (לא מוצארט אלא כהן), חשתי צער כה מתוק עד שיכולתי לרחף החוצה על קרן ירח מהחלון הפתוח ולהצטרף ללגיון האוהבים הכואבים.

All the Sisters of Mercy

הזמן. באותו אחר צהרים הגענו לבסוף לדירה רחבת הידיים והמרוהטת במידה של הרשורן, היכן שנראה שלאונרד חש בבית. על שולחן הקפה הריק היה ספר שמעולם לא שמעתי עליו, בשם 'I Ching' בהתחלה חשבתי שאולי מדובר בשירה אוריינטלית, כמו ספרים דומים שהיו לי בעבר, אך לאונרד הסביר שמדובר בדרך חיים, או יותר נכון דרך להגדיר את החיים. הוא הוציא מכיסו כמה מטבעות, והחל להדגים כיצד הטלת המטבע יחד עם קריאה באותו ספר יכולה לשנות את הדרך האגואיסטית בה אנו מתנהגים.

זה היה נדמה לי כמו שטות גמורה עד שהייתי בטוחה שמדובר במשחק, אולי גרסה אסייתית למונופול. ככל שהוא ניסה להסביר בהיגיון את השיטה, כך היא הייתה נראית לי מגוחכת יותר. כאשר הבנתי לבסוף שלאונרד מתייחס לזה ברצינות גמורה, וכאשר הוא הבין שאני לא, השיחה הסתיימה והלכתי לביתי. עד כמה שניסיתי לשכנע את עצמי שמשוררים חייבים לספוג השראה מכל סוג של שפה חדשה, הייתי המומה שאדם אשר אבותיו חיברו את התלמוד יכול לגלות התלהבות לדבר כזה. בשנים הבאות, העניין של לאונרד באיי צ'נג התחלף בסדרה של תשוקות: החל מתיאוריית הבריאה של עמנואל וליקובסקי, דרך מיסטיסיזם קבלי ועד למדיטציה הודית. כמעט בכל פעם שראיתי אותו, היה נדמה שהוא תחת השפעה של רעיון חדש או דרך חדשה לחוות את העולם. באחר צהריים אחד ולאחר פגישה מקרית בקמפוס, לאונרד, לואי ואני מצאנו עצמנו מתווכחים בלהט על ערכם של סמי הזיה, כאשר לאונרד בתפקיד איש המכירות, לואי עומד מנגד ואני באמצע כקהל שבו.

לאונרד הכריז על עצמו כמופתע מכך שלואי, כמשורר, מוותר על ההזדמנות להרחיב את תודעתו. איך אתה יכול להתנגד למשהו אם אפילו לא ניסית? לואי ענה, מצביע על ראשו, "הבט! יש לי כאן למעלה את המכונה המשוכללת ביותר בעולם. למה אדם שפוי

גם לואי דודק חש את נטל השינויים שעברו על החברה שלנו בשנות השישים. הגנתו של לאונרד על שימוש בסמים הייתה רק חלק מהמתקפה הכללית על התכנית של נאורות רציונלית ותחייה יצירתית שדודק ניסה לממש באוניברסיטת מקגיל. באותה הערה אוטוביוגרפית שציטטתי לעיל, דודק מסביר מדוע הוא חש בסופו של דבר מחויב להפסיק את הקורס שתרם כה רבות לחינוך שלי:

המחקר העצום של המגמות החתרניות בהגות המודרנית הגיע לקיצו עם מהפכת הסטודנטים בשנות השישים. "כל מה שלימדתי אתכם והזהרתי אתכם מפניו כעת הגיע, ממש כאן בכיתה", אמרתי לתלמידים שלי, בעוד סטודנטים רדיקלים החלו לפשוט על אולמות ההרצאות ולנסות להוכיח את המרצים. קראתי לקורס שלי 'מסע אל קצה הלילה' על שם ספרו של סלין, שהיה החלק האחרון בקורס בן השנתיים. נראה כי הלילה סוגר כעת עלינו"

לאונרד לא השתתף באותה מהפכת סטודנטים. מבחינה אסתטית ומבחינת המזג שלו, הוא היה מרוחק מהרדיקלים גסי הרוח כמרחק בית רומנוב מהבולשביקים, אך בכל זאת הוא זיהה בצעירים הזדמנות. הוא התרכז באופן מכוון בכתיבה בגוף ראשון יחיד, ויצר גישה של פילוסופיה אדישה, כאילו על-ידי התנגדות גורפת לכל פוליטיקה הוא יכול להימנע מלבחור צד. אך למען הפרוטוקול, חייבים לציין כי כהן נפל הישר אל חיקם של גדודי ילדי הפרחים. כותרת ספרו משלהי שנות השישים, 'פרחים להיטלר', הראתה כי הוא מוכן לצחוק על הקטגוריות המוסריות של טוב ורע גם יחד, על הנבלים ועל הקדושים המעונים. הוא אמר לכתבים שהיה מוכן לנסוע לקובה כדי להילחם לצד קסטרו, ואז הגדיר את מטרותיו: "אם אני לא ישר עם עצמי, אף יוזמה לא יכולה להיות בעלת משמעות אמיתית". בלגלוג על הצבא, הוא גילח את

they are not departed or gone

They were waiting for me

when I thought that I just can't go on

And they brought me their comfort

and later they brought me this song

Oh I hope you run into them

you who've been traveling so long.

לאונרד הפך את תקופת ההתבגרות המתמשכת והמוזרה שלנו לעונה ארוכה ועצלה של געגועים. הוא לקח את כל חוויותינו כנערים מגששים בבדידות וספק עצמי וזיקק אותן דרך דימויים של אהבה ומלחמה, כך שקסטרו המהפכן או ברלין העיר הפכו למטאפורות של צערנו וכאבנו. זו הייתה המתנה הגדולה אך גם המגבלה הגדולה של שיריו. הוא נותר כקול הנעורים שלנו, שהלך והעמיק עם השנים.

כבר לאחר הטיול הראשון שעשה בחו"ל, לאונרד סיפר לי עד כמה הוא חש בנוח באי יווני למשל יותר מאשר בישראל. אני פירשתי את כוונתו כך: אל תצפי ממני להפוך לבן ברית יהודי. אך עדיין הנחתי שאדם חכם כמוהו יפסיק בסופו של דבר להשתמש ב"מלחמה" ו"יהודי" כדימויים כפי שעשה לעתים קרובות בשיריו, ויתחיל לחשוב עליהם באמת. ציפיתי ממנו לתת כתף בנשיאת הסמכות המוסרית בתוך תרבות שאימה להתפרק בכל רגע. לכן הזיכרונות האלה עוסקים יותר בתקווה שלי לראות את לאונרד הופך לכותב הגדול של זמננו, ופחות בחוסר רצונו לספק את שאיפתי.

ראשו ונהג ללבוש מעיל בעל כותפות, וההסוואה הטריטוריאליה אכן השתלמה: בצרפת, היכן ש-130 אלף איש נהרו למופע שערך בטבע, סלחו לכהן על החוסר בלהט מהפכני, ואף הגנו עליו מפני האשמות השמאל הקיצוני כי הוא למעשה ריאקציונר. הביוגרף הצרפתי של כהן שיבח אותו על "האומץ והכנות" שבסירובו לשפוט אחרים כיוון שלא היה מוכן לשפוט את עצמו.

כנראה שגם אני איכזבתי את לואי דודק בדרכי. היותי יהודייה, דבר אשר בתקופת הלימודים היה נראה יותר כמקרה ופחות כבסיס מוצק לחיים רציונליים, הפך להיות עבורי מה שקוסמופוליטיות הייתה עבורו: הדרך הנכונה ביותר להתנהל מול העולם. לואי למיד אותי לחשוב בעצמי, וכאשר יש צורך גם לאתגר את התפיסות המקובלות של התקופה. גיליתי כי היהודי הוא מנתן האיקונות של כל עידן ועידן, ובשלהי שנות השבעים, לאחר שהבנתי כי לא לאונרד כהן ולא כל אחד אחר יהיה דובר האמת של דורנו, התחלתי לכתוב בעצמי. לעתים קרובות אני נרתעת מהפרוזה הגסה שלי לעומת השורות הענוגות של כהן. אבל אז אני גם חשה חרטה עבורו, בתור מי שמיצב את עצמו כשורד היחיד של האהבה עד שלא יכל לשאת משקל הקהילה הבודדה שלו ושלי, או את התרבות המרופטת ששייכת לכולנו.